

для неотложных действий по спасению других усадеб Брянщины.

Кратко описанные памятники ландшафтной архитектуры в Ляличах, Овстуге, Красном Рогу, Хотылеве – лишь малая часть историко-культурных ландшафтов Брянской области. Значителен историко-культурный, эколого-рекреационный, образовательный, туристический и дендрологический потенциал и других усадебных парков – в Трехбратском, в Почепе, в Фоевичах, в Великой Топали, в Хуторе Любине, в Ревнах... Их сохранение, возможное восстановление и приспособление к современной жизни – назревшая задача сегодняшнего дня.

Ссылки

1. Городков А.В. Архитектура, проектирование и организация культурных ландшафтов / А.В. Городков. – СПб: Проспект науки, 2013. – 416 с.
2. Городков В.Н. Следы былого. Ляличи. Историко-архитектурный очерк. – Брянск: ЗАО «Издательство «Читай-город». – 2012. – 30 с.
3. Городков В.Н. Очерки архитектуры Брянского края. – Брянск: ЗАО «Издательство «Читай-город». – 2006. – 260 с.
4. Пикина Г.А. Ляличи. Усадьба Завадовского. – Брянск, ЗАО «Буквица», 2014. – 160 с.
5. Городков А.В., Дубровский А.М., Кеня И.А. Мария Тенишева: духовное наследие в Брянском крае. – Благотворит. Фонд им. братьев Могилевцевых. – Брянск, 2008. – 19 с.
6. Захарова В.Д. По следам А.К. Толстого. – Брянск, 2008. – 136 с.

Городков О.В. До історико-культурної і архітектурно-планувальної характеристики пам'яток ландшафтного мистецтва Брянського краю

Наведені стислі історичні, архітектурно-планувальні і ландшафтні дані про історичні садибні парки, що збереглися на території Брянської області. Найбільш цінними охоронюваними є меморіальні садибні парки, які пов'язані з іменами видатних діячів культури Росії XIX ст. – О.К. Толстого, Ф.І. Тютчева, М.К. Тенишевої та ін.

Ключові слова: пам'ятки ландшафтно-архітектури, садиби Брянського регіону РФ, парки, меморіальні садиби, планування парків, дендрологія парків.

Городков А.В. To the historical and cultural and architectural and planning characteristic of monuments of landscape art of Bryansk edge

Short historical, architectural and planning and landscape data on the historical farmstead parks which remained in the territory of the Bryansk region are provided. The memorial farmstead parks connected with names of outstanding cultural figures of Russia of the XIX century – A.K. Tolstoy, F.I. Tyutchev, M.K. Tenisheva, etc. are the most valuable protected.

Key words: monuments of landscape art, estate of the Bryansk region of the Russian Federation, parks, memorial estates, planning of parks, dendrology of parks.

20.03.2015 г.

УДК 94(477):(930+093)

Є.С. Калашник

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА СОТЕННИХ МІСТЕЧОК ПОВОРСКЛЯ В «ТРУДАХ ПОЛТАВСКОЙ УЧЕНОЙ АРХИВНОЙ КОМИССИИ»

У публікації зроблено спробу проаналізувати внесок кореспондентів журналу «Труды Полтавской ученой архивной комиссии» у дослідження історико-культурної спадщини сотенних містечок Полтавського полку. Порівняно роботи В.Є. Бучневича та П.О. Кітіцина, присвячені містечкам Решетилівка та Кобеляки. Охарактеризовано особливості наукових студій, присвячених локальній історії у даному виданні на поч. XX ст., та внесок установи у її розвиток.

Ключові слова: «Труды Полтавской ученой архивной комиссии», В.Є. Бучневич, П.О. Кітіцин, Кобеляки, Решетилівка, сотенні містечка Полтавського полку.

Пам'яткознавчі дослідження історико-культурної спадщини міст і містечок Козацької доби в першу чергу поділяються на два вектори. Пріоритет надається археологічним матеріалам, накопиченим за понад сторічну історію археологічної науки [8, 102]. Археологія дає відповіді на питання про фізичне тіло пам'ятки – її датування, етапи розвитку, площу, потужність та особливості культурних нашарувань. Іноді археологічні дослідження вказують на соціальні, виробничі, економічні орієнтири пам'ятки.

В якості прикладів можна назвати археологічні дослідження розрізу валу сотенного містечка Полтавського полку Білики, в ході яких було встановлено два періоди будівництва укріплень – ранній та пізній, які розмежувались прошарком, що маркував етап пожежі [7, 50–56]. Археологічні дослідження 1997 р. на території Нового Міста полкової Полтави дозволили простежити рештки фортечного рову підсиленого дерев'яними колодами – надовбами [10, 73–75], що цілком може бути відображене у графічних реконструкціях. Розкопки 2007 р. на Миколаївській гірці у Полтаві виявили некрополь рубежу XVI–XVIII ст., церковний шпиталь та рештки цегляного заводу XIX ст. [16, 41–44, 68–74, 105]. Комплексний аналіз результатів археологічних досліджень гончарних горнів Полтави, в свою чергу, дозволяє стверджувати про локалізацію на південно-західних околицях міста «кварталу гончарів» [17, 75–76, рис. 64].

Однак аналіз пам'ятки фортифікації чи містобудування в якості частини історико-культурної спадщини не можливий без історичного контексту – усвідомлення подій, процесів, особливостей, долі окремих персоналій тощо, тобто без усього того, що робить її пам'яткою історії та культури.

Таким чином, у цій ситуації в якості об'єкту пам'яткознавчого дискурсу виступає археологічна пам'ятка, а предмету – історичні фактори та

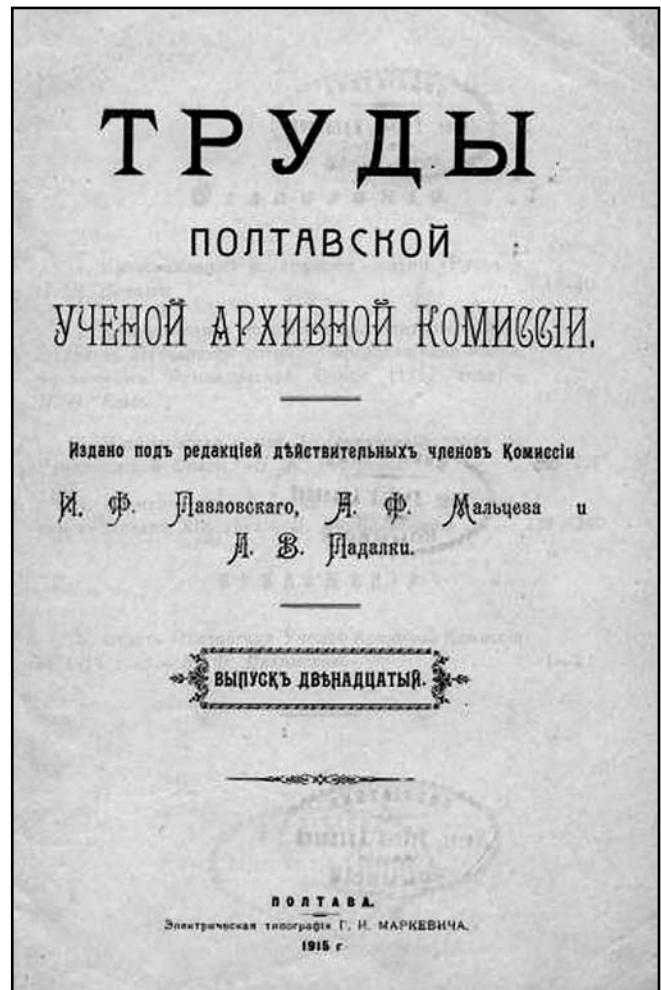
процеси, що відобразилися у ній [3, 15]. Перші історичні дослідження присвячені долі міст і містечок Полтавського полку з'являються в середині XIX ст. Наприклад, у праці О.Ф. Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание...», виданій у 1851 р., окрім статистичних даних надаються історичні відомості про міста Гадяч та Зіньків, описується історична топографія міст, історія землеволодіння та їх гербів тощо [17, 625–635, 660–665]. Важливий внесок у становлення таких студій з локальної історії відіграла Полтавська вчена архівна комісія, період діяльності якої припадає на 1903–1917 рр. Дослідник діяльності вчених архівних комісій І.М. Симоненко першою серед основних форм їх роботи називає «виявлення і збирання історичних джерел та пам'яток (письмових і речових)» [15, 15], при цьому констатує: «Вчені архівні комісії... швидко переросли рамки своїх завдань, перетворившись у своєрідні регіональні красназавчі історичні товариства...» [15, 33]. Отже, наукова спадщина Полтавської вченої архівної комісії містить ґрунтовні дослідження, присвячені регіону, зокрема періоду полкового устрою. Метою нашої роботи є аналіз історико-культурної спадщини сотенних містечок Полтавського полку, що відображена в публікаціях у виданні установи – «Трудах Полтавської вченої архівної комісії».

Пам'яткам історії та культури Полтавщини в «Трудах Полтавської вченої архівної комісії» присвячено серію досліджень. Не можливо оминати увагою праці П.М. Єременка «Земляні вали в м. Варві Лохвицького повіту та його околицях» [6], М.Г. Максимова «Церква в с. Запсілля в ім'я Св. Миколая» [12], В.Л. Модзалевського «Матеріали для історії Полтавського полку» [13], Л.В. Падалки «Про старовинний Покровський храм козацької доби і його будівничого» [14] та ін. Однак безпосередньо історії сотенних містечок Полтавського полку торкаються лише дві роботи.

Дійсному члену Полтавської вченої архівної комісії Василю Євстафійовичу Бучневичу (1860 – 1928 рр.) належить нарис «Местечко Решетилівка Полтавского уезда», опублікований у 15 випуску «Трудов Полтавской ученой архивной комиссии» [1].

Більша частина дослідження, після коротких географічних та соціально-економічних відомостей, присвячена історії містечка від початку XVII – до початку XX ст. Джерелами, що були використані дослідником, стали «Акты относящиеся к истории Южной и Западной России», «Журнал или подневные записки Императора Петра Великого», а також праці його сучасників – М.І. Арандаренка, М.І. Костомарова, М.А. Максимовича, С. Шубинського та ін., публікації у «Київській старовині» та «Полтавських губернських відомостях».

Час заснування Решетилівки, не задокументований у джерелах, критично описується

*Титульний аркуш видання
«Труды Полтавской ученой комиссии»*

за переказами, взятими у праці М.І. Арандаренка «Записки о Полтавской губернии». За ними містечко на початку XVII ст. заснував пластун Решетило, який мав у цій місцевості пасіку [1, 5–6]. Події середини XVII ст. вже ілюструються «Росписью городам и местечкам которыми Войско Запорожское владеет» (1653) та розписом «Кто из дворян послан в эти города приводит жителей к присяге» (1654) [1, 6].

Період Руїни описаний В.С. Бучневичем у загальноісторичному контексті Лівобережжя як «... самый тяжелый, несчастный период исторической жизни Решетилівки, которая в это время, на ряду с многими другими городами и местечками Левобережной Украины, четыре раза переходила от одних победителей к другим и всякий раз подвергалась грабежу и опустошениям» [1, 6].

Більш докладніше у нарисі змальований Полтавський етап Північної війни. Необхідно відмітити відсутність у В.С. Бучневича традиційної тенденційності в описі подій, пов'язаних із Полтавською битвою. Ним згадується дислокація в Решетилівці головного опорного пункту шведів генерал-майора Крейца; квартирування російської армії з полоненими від 13 до 19 липня (як

наголошується – за переказами – на ярмарковій площі); страта бригадира Мільфельда; відправка значних груп полонених вглиб країни; огляд маневрів шведської піхоти і кавалерії тощо [1, 9–11]. Також згадується звернення гетьмана Івана Скоропадського до царя з так званими Решетилівськими статтями. Повний текст документу та його історична доля наводиться у додатку до роботи [1, 24–32]. Наголосимо, що деякі сумніви викликає повідомлення про відступ через Решетилівку шведської армії після поразки 27 червня 1709 р. [1, 9]. Підтвердження цьому факту не знаходимо, наприклад, у щоденнику сучасника події Деніела Крмана [11, 124–126], як і у праці історика Полтавської баталії Петера Енглунда [5, 182–184].

Соціальне становище Решетилівки на початку XVIII ст. описується за «Компутом всего полку полтавського...» 1718 р. За ним у містечку нараховувалося 778 мешканців, функціонували кушнірський, шевський, ткацький та різницький цехи [1, 11]. При цьому, наприклад, не наводяться дані переписів 1721, 1726, 1732 рр., Генерального слідства про маєтності 1729–1730 рр. [2, 34, 41, 137; 4, 110–130].

Згадується, що Решетилівка з 1723 по 1764 роки постійно була сотенним містечком Полтавського полку. Цей період завершується описом складних територіальних перетворень території Гетьманщини у кінці XVIII ст.

Описуючи Решетилівку губернського періоду, В.Є. Бучневич згадує про втрачену на сьогодні пам'ятку історії та культури, що існувала у містечку – палац із парком, які належали таємному раднику, улюбленцю князя Григорія Потьомкіна Василю Степановичу Попову. У додатку до нарису автор наводить документи з історії цього помістя: Договір про найм управляючого, Договір про найм місць для продажу різного питва, Договір про організацію інструментальної музики, тощо [1, 32–40]. Також В.Є. Бучневич описує свій візит до маєтку вже у період занепаду – після відміни кріпосного права 1861 р. – та розповідає про подальшу його долю (продаж Полтавському губернському земству у 1905 р.) [1, 16].

Значне місце відведене опису церковних старожитностей містечка. Автор перелічує шість решетилівських церков – Успенську, Покровську, Миколаївську, Введенську, Преображенську, Архистратиги-Михайлівську – та особливі речі з церковного начиння [1, 19–21].

Завершується нарис про Решетилівку відомостями початку XX ст., а саме переліком шкіл, училищ, громадських установ [1, 21–23].

Дещо іншою як за обсягом, кількістю цитованих джерел, так і за територією, яка охоплюється історичною розвідкою, є публікація «Кобылякская старина», що належить члену Російського

історичного товариства Платону Олександровичу Кітіцину (1845 – †?) [9, 158–172]. На відміну від роботи, розглянутої вище, яка носить більшою мірою статистичний характер, цей нарис зосереджений на історико-культурних аспектах досліджуваного регіону.

Праця В.Є. Бучневича була присвячена історії окремого містечка, натомість у Кобеляцькій старовині П.О. Кітіцина охоплюється цілий регіон – південні сотні Полтавського полку. В першу чергу це зумовило використання дослідником більш широкої джерельної бази: картографічної («Книга большому чертежу», карти Г.Л. де Боплана, Ф. де Вітта, І. Данкерта, топографічні нариси А. Рігельмана та В.Г. Ляскоронського), архівної («Акты относящиеся к истории Южной и Западной России», архіви Успенської церкви в Кобеляках, Преображенської церкви с. Власівка, кобеляцької та кременчуцької поліцейських управ, Літопис Самовидця). Також при написанні були опрацьовані вже видані роботи Д.І. Багалія, Д.М. Бантиш-Каменського, В.Є. Бучневича, О. Грановського, М.І. Костомарова, М.А. Максимовича, І.Ф. Павловського, А. Русова, Є.З. Ябловського, Д.І. Яворницького тощо.

Дослідження історії Кобеляк догубернського періоду, як центрального містечка регіону, виступає центральним завданням роботи П.О. Кітіцина. Вона простежена від заселення краю уходниками з Черкаського замку, а пізніше севрюками у XVI ст., до облаштування комісаром Юрієм Немиричем в першій половині XVII ст. у містечку фортеці [9, 158–159]. При цьому, щоб конкретизувати час заснування містечка, автор вдається до аналізу доступних йому картографічних джерел. Власне фортеця описується зі слів старожилів: «...земляная, окруженная валом, подобная крепости м. Новых-Сенжар того же уезда. Вал вокруг города начинался от р. Ворсклы и проходил по Екатеринославской дороге, поворачивал на восток около лавок и через площадь по Троицкой улице спускался к реке. Крепость стояла на горе, против Успенской церкви...» [9, 159]. Крім того автор повідомляє, що у 1877 р. на подвір'ї поліцейської управи ще зберігалися дві чавунні гармати з цієї фортеці – одна довша, інша коротша [9, 159].

Про події Північної війни червня-липня 1709 р. повідомляється, що біля Кобеляк шведські частини дали бій наздоганяючому їх російському авангарду, з метою відриву обозу Карла XII від переслідувачів.

Відмітимо зацікавленість П.О. Кітіцина в увіковіченні перемог російської армії під Полтавою, що межує зі своєрідною заангажованістю, яка була поширеною напередодні святкування 200-річчя цієї події. Так, наприклад, висловлюється думка, що «...город Кобыляки должен принять участие в праздновании этого юбилея...» (*підкреслення* – Є.К.) [9, 160]. Згадуючи далі місце Переволочни

в подіях 1709 р., дослідник наголошує: «...в Переволочне следует поставить памятник на месте сдачи 17,000 шведов князю Меншикову, так как в память этого выбита медаль с латинской надписью: Ad Perevolocam. 30 iun MDCCIX...» [9, 165.]

Опис церковної старовини Кобеляк спирається на джерела 1722 та 1780 рр. та налічує вісім храмів: Троїцька, Михайлівська, Преображенська, Різдва Богородиці, П'ятницька, Покровська та Георгіївська. Крім того описується поділ регіону на протопопії та згадуються їх завідувачі [9, 160–162].

Завершення доби Гетьманщини і перехід до губернського устрою, як і у В.Є. Бучневича у нарисі про Решетилівку, П.О. Кітїцин подає за наступними роками: 1764 р. – відміна полкового устрою та створення Новоросійської губернії, куди в складі Новосанжарського повіту увійшли Кобеляки; 1784 р. – утворення Катеринославського намісництва; 1798 р. – перехід Кобеляк під юрисдикцію Малоросійської губернії та їх утвердження повітовим містом Полтавської губернії у 1803 р. [9, 160].

Після опису догубернської історії Кобеляк дослідник побіжно чи детально торкається історії сотенних містечок півдня Полтавського полку – Говтви (як літописного міста), Китай-Города, Кишеньки, Нехворощі, Переволочної (фортецю якої описано), Сокілки та Царичанки. В другій половині XVIII ст. їх об'єднувало входження місцевих служилих людей до Дніпровського пікінерського полку з 7 рот, штаб якого знаходився власне у Кобеляках. Також розглядається період будівництва Української лінії уздовж р. Оріль.

В якості додатків до свого нарису П.О. Кітїцин використовує копії наказів полкового уряду, що суттєво доповнює історичні відомості [9, 171–172].

Розглянуті роботи суттєво відрізняються за багатьма критеріями: хронологією викладу, географічним ареалом дослідження, історичною складовою, доступним дослідникам обсягом джерел тощо. Проте це – чи не перші спроби аналізу історії містечок Поворскля та їх внесення у загальноісторичний контекст Козацької доби. Значна кількість використаних дослідниками джерел на сьогодні втрачена, отже може бути опрацьована виключно через їх праці. Більшість згадуваних пам'яток (а саме вони виступали головним об'єктом для вивчення) була знищена і на сьогодні доступна виключно для археологічного дослідження. Таким чином, проаналізовані праці співробітників Полтавської вченої архівної комісії самі виступають і як джерело, і як зафіксована об'єктивна реальність сотенних містечок. Їх використання як історіографічного базису в пам'яткознавчих дослідженнях носить об'єктивний характер, а методичні засади досліджень дореволюційного періоду нерідко використовуються сучасними дослідниками локальної історії.

Посилання

1. Бучневич В.Е. Местечко Решетилловка, Полтавского уезда [Текст] / Бучневич В.Е. // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып. 15. – Полтава: Электрическая типогр. Г.И. Маркевича, Панский ряд, 1917. – С. 5–55.
2. Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1730 / Упоряд. І.Л. Бутич. – Полтава: ВАТ «Видавництво «Полтава», 2007. – 176 с.
3. Гріфен Л.О. Об'єкт та предмет пам'яткознавства [Текст] / Л.О. Гріфен, В.О. Константинов // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. – Вип. 7. – Київ–Глухів: Вид. Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2014. – С. 13–16.
4. Джерела з історії Полтавського полку. (середина XVII–XVIII ст.) / упоряд., вступ. стаття Мокляк В.О. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2010. – Т. II: Компюти та ревізії Полтавського полку. Компут 1721 р. – 436 с.
5. Энглунд П. Полтава. Рассказ о гибели одной армии. – Москва: Новое книжное обозрение, 1995. – 256 с.
6. Еременко П.М. Земляные валы в м. Варве Лохвицкого уезда и его окрестностях [Текст] / П.М. Еременко // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып. 6. – Ч. 1 – Полтава: Электрическая типогр. Г.И. Маркевича, Панский ряд, 1907, 1909. – С. 77–80
7. Калашник Є.С. Про датування пожежі на укріпленні фортеці XVII–XVIII ст. у с. Білики [Текст] / Є.С. Калашник // Археологія. – Київ: Академічна періодика, 2009. – № 4. – С.50–56.
8. Калашник Є.С. Орільський рубіж Полтавського козацького полку в археологічних дослідженнях [Текст] / Є.С. Калашник // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. – Вип. 7. – Київ–Глухів: Вид. Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2014. – С. 100–103.
9. Кітїцин П.А. Кобылякская старина [Текст] / П.А. Кітїцин // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып. 4. – Полтава: Электрическая типогр. Г.И. Маркевича, Панский ряд, 1907. – С. 158–172.
10. Коваленко О.В. Про залишки фортифікації Полтавського форштадту [Текст] / Коваленко О.В., Мироненко К.М., Супруненко О.Б. // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава: Археологія, 1999. – № 1. – С. 73 – 75.
11. Крман Д. Подорожній щоденник (Itinerarium 1708–1709) – Київ: Вид. центр «Просвіта», 2010. – 260 с.
12. Максимов Н.Г. Церковь в с. Запселье во имя Св. Николая // [Текст] / Н.Г. Максимов // Труды Полтавской ученой архивной комисии. – Вып. 1. Полтава: Электрическая типогр. Г.И. Маркевича, Панский ряд, 1905. – С. 31–33.
13. Модзалевский В.Л. Материалы для истории Полтавского полка // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып. 2. – Полтава: Электрическая типогр. Г.И. Маркевича, Панский ряд, 1905. – С. 1–57.
14. Падалка Л.В. О старинном Покровском храме казацкой поры и его строителе // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Вып. 5. – Полтава: Электрическая типогр. Г.И. Маркевича, Панский ряд, 1908 – С. 49–64.
15. Симоненко І.М. Вчені архівні комісії України: надбання та досвід [Текст] / І.М. Симоненко // Праці Центру пам'яткознавства. – Київ: Центр Пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2001. – Вип. 3. – С. 13–33.
16. Супруненко О.Б. Дослідження посаду літописної Лтави: Миколаївська гірка [Текст] / Супруненко О.Б., Мироненко К.М., Пуголовков Ю.О., Шерстюк В.В. – Київ–Полтава, 2008. – 136 с.
17. Супруненко О.Б. Дослідження посаду літописної Лтави [Текст] / Супруненко О.Б., Пуголовков Ю.О., Мироненко К.М. та ін. – Київ–Полтава, 2009. – Частина друга. – 132 с.
18. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малья России, из частей коей оное наместничество составлено. Сочиненное Действительным Статским Советником и Кавалером Афанасием Шафонским

с четырьмя географическими картами. В Чернигове 1786 года [Текст] / А. Шафонский. – Издал М. Судненко. – Киев: в Университетской Тип., 1851. –672, XXII с.

Калашник Е.С. Историко-культурное наследие сотенных городков Полтавского полка в «Трудах Полтавской ученой архивной комиссии»

В публикации сделана попытка проанализировать вклад корреспондентов журнала «Труды Полтавской ученой архивной комиссии» в исследование историко-культурного наследия сотенных городков Полтавского полка. Сравнены публикации В.Е. Бучневича и П.А. Китицина, посвященные городкам Решетиловка и Кобеляки. Охарактеризованы особенности научных исследований, посвященных локальной истории в представленном издании в начале XX в., а также вклад организации в ее развитие.

Ключевые слова: «Труды Полтавской ученой архивной комиссии», В.Е. Бучневич, П.А. Китицин, Кобеляки, Решетиловка, сотенные городки Полтавского полка.

Kalashnyk Ye.S. Historical and cultural heritage of the country towns of Poltava regiment in «Proceedings of the Poltava scientific archival commission»

The article attempts to analyze the contribution of the correspondents of the journal “Proceedings of the Poltava scientific archival commission” in the study of historical and cultural heritage of country towns of Poltava regiment. Publications of V. Buchnevich and P. Kititsyn dedicated to Reshetylivka and Kobeliaki towns were compared. The features research devoted to intense local history in the present edition in the early XX, as well as the organization’s contribution to its development.

Key words: «Proceedings of Poltava scientific archival commission», Buchnevych V., Kititsyn P., Kobeliaky, Reshetylivka, country towns of Poltava regiment.

10.03.2015 р.

УДК 94(477.51):904 «10/14»:(930+093)

О.Г. Пархоменко

**АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ XI–XV СТ.
НІЖИНА: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ
ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ ТА
АРХЕОЛОГІЧНИХ ДАНИХ**

Вивчення середньовічного періоду історії Ніжина викликало неоднозначні висновки дослідників. Увага приділяється історіографічній традиції та сучасним археологічним даним, що стосуються середньовічного періоду історії Ніжина. Розглянуто питання щодо заснування міста, його розвитку у давньоруський час, існування у післямонгольський період тощо.

Ключові слова: Ніжатин, Ніжати́на Нива, Уненіж, Ветхоріздвянівський монастир, ур. Городок (Комуна), пос. Магерки, пос. Довге, ур. Ветхе.

Результати вивчення середньовічного періоду історії Ніжина викликало неоднозначні висновки істориків. Переважна більшість досліджень з даного питання базується на даних писемних джерел, де наявні дві назви населених пунктів, що подібні сучасному Ніжину, які в наш час не можна

локалізувати однозначно.

Проблемі локалізації топонімів Ніжатин і Уненіж присвячені дослідження XIX–XX ст. (Рис. 1), найбільш популярним серед яких є теорія О.М. Лазаревського. Він локалізував літописний Уненіж на території урочища Городок (нині Комуна) [13, 51]. Друга літописна назва «Ніжатин» 1078 р. [1, 134] була локалізована автором неподалік Чернігова [3, 137]. Даній теорії дотримувалися М.М. Карамзін, М.П. Погодін, М.О. Максимович, архієпископ Філарет Гумілевський, М.П. Василенко, М.Н. Петровський, А.М. Насонов, А.В. Куза та ін.

Проте розташування Ніжати́на під Черніговом заперечувалося іншими дослідниками. Так О.Ф. Шафонський локалізував Ніжатин на лівому березі р. Остер, в центрі сучасного м. Ніжина [23, 457]. Спираючись на літописну згадку половецького походу 1135 р. [2, 209] про спалення «городів» Баруч, Городець-Остерський, Русотин, літописний Ніжатин було віднесено до Переяславського князівства [3, 125]. Розвиваючи зазначені концепції, В.Г. Ляскоронский пов’язав заселення даної території в X ст. з початком фортифікаційного будівництва Володимира Святославовича [14, 42, 59]. Дану думку підтримали М.В. Гербель, М.Є. Марков, С.М. Соловйов та ін.

Вище згадані версії стали основою для синтетичної теорії В.П. Коваленка та Ю.М. Ситого про існування двох вище згаданих пам’яток на території Ніжина в давньоруський час [11, 9–10].

Наступною дискусійною проблемою в історії м. Ніжина є післямонгольська доба. Одним із дослідників, що звертався цього питання, став П.Г. Клепатський, який згадує село Ніжин, що перебувало у складі Остерського повіту Великого князівства Литовського, у своїй праці «Очерки по истории Киевской земли» [10, 236, 242, 428]. Іншу згадку, що відноситься до історії післямонгольського Ніжина, наводить Філарет Гумілевський. Він стверджував, що Ветхоріздвянівський (Красноострівський) монастир, який розташовувався на західній околиці Ніжина, було засновано у XIV ст. [5, 67–68]. Але дані припущення свого часу були піддані жорсткій критиці з боку М.С. Грушевського [4, 53] та інших істориків.

Зауважимо, що більшість із наведених концепцій являла собою інтерпретацію писемних джерел без залучення археологічних даних. Така ситуація логічно пояснюється фрагментарністю археологічних досліджень у дореволюційний та радянський часи.

До найвизначніших археологічних даних, що впливали на побудову концепцій історії міста Ніжин, відносяться випадкові знахідки двох скарбів. Перший скарб, знайдений у 1852 р., складався із близько 200 давньоруських монет [20, 15–41], другий (1873 р.) – з 1302 римських денаріїв та прикрас часу Великого переселення народів [12, 91]. До випадкових